

PDD-NOS

1. Introductie

Voor veel leerkrachten zijn sommige gedragsbeelden van kinderen met sociaal-emotionele problemen wel duidelijk. Zo heb je kinderen met agressiegedrag en kinderen met faalangst. Ook ADHD-kinderen zijn voor steeds meer leerkrachten wel herkenbaar. Er is echter ook een type eigenaardige kinderen dat in het onderwijs als apart, vreemd, raar en 'er-is-iets-maar-ik-weet-niet-precies-wat' wordt aangeduid. Bij deze kinderen kan het om een bepaald type autisme gaan. Kinderen met duidelijke vormen van autisme zoals kinderen waar je nauwelijks contacten mee kunt leggen, worden in de voorschoolse periode wel opgespoord en gediagnosticeerd, maar er is ook een bepaald type kind waarbij er geen sprake is van zeer ernstige stoornissen, maar waarbij er zich toch grote problemen voor kunnen doen in het contact met anderen en de ontwikkeling van de schoolvorderingen. In deze update gaat het over kinderen met PDD-NOS. Die afkorting staat voor: Pervasive Developmental Disorder - Not Otherwise Specified. Deze kinderen hebben een leerkracht nodig die bij het gedrag en het functioneren van deze kinderen een vermoeden van PDD-NOS uit zou kunnen spreken, externe deskundigen voor kan stellen en in de dagelijkse omgang rekening zou kunnen houden met de speciale begeleidingsbehoefte van deze kinderen.

2. Omschrijving

PDD-NOS valt binnen het autistisch spectrum. Dat betekent dat er een hele waaier van typen en verschijningsvormen is. Dat maakt het er niet doorzichtig en eenduidig op.

Kinderen met autistische stoornissen kunnen problemen hebben op de volgende vier gebieden:

2.1 sociale contactproblemen

In de volksmond wordt de term autistisch gebruikt als iemand in zichzelf gekeerd is, op zichzelf gericht is of moeilijk contacten maakt met anderen. In het spontane taalgebruik kan men dan al horen: 'Doe niet zo

autistisch.' Zo eenvoudig ligt het bij kinderen met autistische stoornissen niet. Sommige kinderen hebben wel contacten met anderen. Het probleem is de kwaliteit van dat contact met die anderen. Opvallend is dat kinderen met autistische stoornissen niet echt communiceren, maar dat de communicatie langs het kind heen gaat. Het kind kan ook moeilijk plezier en bezigheden met anderen delen.

Het kind praat wel op de ander in, maar reageert niet op hetgeen de ander zegt. Het blijft éénrichtingsverkeer. Er zijn problemen op het gebied van de sociale wederkerigheid. Kinderen begrijpen niet dat het niet 'kan' dat zij steeds bepalen wat er moet gebeuren.

De ernst en de mate waarin dit voorkomt varieert van autistische stoornissen waarbij er helemaal geen contact met anderen is, tot kinderen die wel communiceren, maar waarbij er zo nu en dan sprake is van langs elkaar heen communiceren.

2.2 problemen op het gebied van de communicatie (verbaal en non-verbaal)

Dit kenmerk is een verdere uitwerking van het eerste kenmerk. Sommige kinderen met autistische stoornissen zeggen helemaal niets.

Er zijn ook kinderen die wel praten, maar eigenaardige verschijningsvormen vertonen zoals een raar stemmetje, bijzondere woordkeus, woorden en zinsdelen herhalen, gebruik van stopwoorden en uitdrukkingen die ze steeds herhalen.

Bij veel kinderen met PDD-NOS is er sprake van een richtingsverkeer. Ze zeggen wat ze willen zeggen, maar reageren niet op anderen.

Sommige kinderen stellen eindeloos vragen, waarbij het niet gaat om de antwoorden maar om het stellen van vragen. Veel gewone sociale taalvaardigheden zoals iemand aanspreken of iets vragen beheersen ze niet.

2.3 problemen met het voorstellingsvermogen

Kinderen met autistische stoornissen hebben cognitieve problemen in de vorm van het omgaan met prikkels uit de omgeving.

Ze kunnen zich moeilijk indenken wat er moet gaan gebeuren, wat er gebeurd is of wat er zou kunnen gebeuren. Daarbij gaat het om problemen in het zich voorstellen van situaties. Dat betekent ook dat het moeilijk is om zich ergens op voor te bereiden of om dingen te verwerken die plaats hebben gevonden. Sommige kinderen hebben moeite met het onderscheid te maken tussen werkelijkheid en fantasie. Bij taaluitingen hebben sommige kinderen moeite om bij het onderwerp te blijven.

Soms lijkt het spreken op taalspelletjes waarbij ze er op los associëren. Ook onlogische angsten komen voor.

2.4 een opvallende en beperkte belangstelling

Ze hebben moeite om zich breed te interesseren. Vaak hebben ze een eenzijdige belangstelling voor een bepaald voorwerp, activiteit of onderwerp), bijv. astronomie, treinen, of iets dergelijks. Ze persevereren (vast blijven zitten aan bepaalde handelingen) en herhalen bepaalde handelingen of willen het steeds over hetzelfde onderwerp hebben. Het kind kan echt geobsedeerd worden door bepaalde zaken.

Omdat het bij PDD-NOS kan gaan om combinaties van diverse verschijningsvormen is de aandoening weinig precies, weinig specifiek, vandaar ook wel de aanduiding: A-typische ontwikkelingsstoornis of A-typisch autisme.

Pervasief betekent in dit verband: diep doordringend. Dat betekent dat het in veel aspecten van de persoonlijkheid en het functioneren is waar te nemen en geen (min of meer) geïsoleerd beeld is zoals bij dyslexie.

In deze update gaat het niet over de andere vormen binnen het autistische spectrum zoals het klassiek autisme, het Asperger syndroom (komt vrijwel alleen bij jongens voor), het Rett syndroom en Childhood Disintegrative Disorder (desintegratiestoornis).

Een kind wordt pas gelabeld als PDD-NOS als het op alle vier gebieden voldoet aan de weergegeven beelden, dus problemen heeft op het gebied van de sociale contacten, de communicatie, het beeldend vermogen en de beperkte interesses. Het verschil tussen de andere genoemde typen autisme en PDD-NOS is dat PDD-NOS vaak minder ernstig is, maar meer gevarieerde symptomen kent.

Bij PDD-NOS is er nogal eens sprake van *comorbiditeit*. Dat is het voorkomen van PDD-NOS in combinatie met andere aandoeningen zoals ADHD of dyslexie.

Het zal ook duidelijk zijn dat naarmate het kind verder komt in de schoolloopbaan er ook steeds meer een beroep wordt gedaan op cognitieve vaardigheden zoals:

- integreren van deelvaardigheden;
- automatiseren;
- toepassen van denkstrategieën;
- transfer of training;
- generaliseren;
- associëren.

De rigide manier van denken van veel PDD-NOS-kinderen zal steeds meer/steeds nieuwe problemen geven op het gebied van de schoolvorderingen.

De stoornis komt vaker voor bij mannen dan bij vrouwen. Soms is PDD-NOS de oorzaak voor selectief mutisme. Zie blz. 803 en verder.

3. Diagnose

De diagnose PDD-NOS kan alleen door een deskundige gesteld worden. De leerkracht kan wel verschijningsvormen vaststellen en een begeleiding opzetten die daar bij aansluit.

De diagnose zal voor de leerkracht beperkt blijven tot het invullen van een beeldenlijst met daarop kenmerken van PDD-NOS-gedragsvormen. Zie pagina 548 voor de PDD-NOS-beeldenlijst. Kinderen met PDD-

Een extra diagnosetip

U kunt de specifieke diagnosemiddelen die bij dit orthobeeld horen gebruiken, maar u kunt ook de meer algemene diagnosemiddelen uit deze orthotheek hanteren. Zie daarvoor de opzet voor de gedragsdiagnose zoals weergegeven op pagina 21 t/m 40 en dan de diagnosemiddelen:

- diagnosezoekwijzer op pagina 22
- diagnosehulp 1 op pagina 29-33
- diagnosehulp 2 op pagina 34-36
- diagnosehulp 3 op pagina 37
- diagnosehulp 4 op pagina 38-40

NOS worden lang niet altijd met dat label aangemeld door de ouders. Het kan voorkomen dat ouders zich zo aan het kind aangepast hebben dat ze het eigenlijk 'normaal' zijn gaan vinden. Het kan ook zo zijn dat een of beide ouders het syndroom hebben en dan is het voor hen ook eerder gewoon dan apart.

Kinderen met heel ernstige contactstoornissen zijn meestal wel gesignaleerd door de consultatiebureau-arts, maar de lichtere vormen zijn lang niet altijd bij aanvang van de basisschool bekend. Dat betekent dat u als leerkracht in groep 1 en verder bij het spontane signaleren of het signaleren in het kader van een leerlingvolgsysteem vindt dat het kind 'vreemd' doet. In dat geval kunt u de beeldenlijst van pagina 4 invullen. In andere gevallen geven de ouders het label aan als ze hun kind aanmelden.

Als dat laatste het geval is, is het aan te bevelen niet onmiddellijk te zeggen dat het kind bij u op school terecht kan.

Het is aan te bevelen te bekijken of u de symptomen aankunt. Daartoe is het belangrijk dat u een interne of externe begeleider van de school het kind laat bekijken op de plaats waar het zich nu bevindt (peuterspeelzaal, kinderopvang, etc.)

Op grond van het in beeld brengen van de symptomen van het gedrag bekijkt u of het kind opgenomen kan worden in de groep.

Dat deelt u de ouders mee, waarbij u ook een traject afsprekt met evaluaties en u bekijkt of het zinvol is voor het kind en of de school niet onevenredig veel tijd onttrekt aan de begeleiding van de andere kinderen. Het kan ook zijn dat het kind dermate ernstige problemen heeft dat zelfs het verzorgen van het onderwijs door de leerkracht belemmerd wordt door het kind.

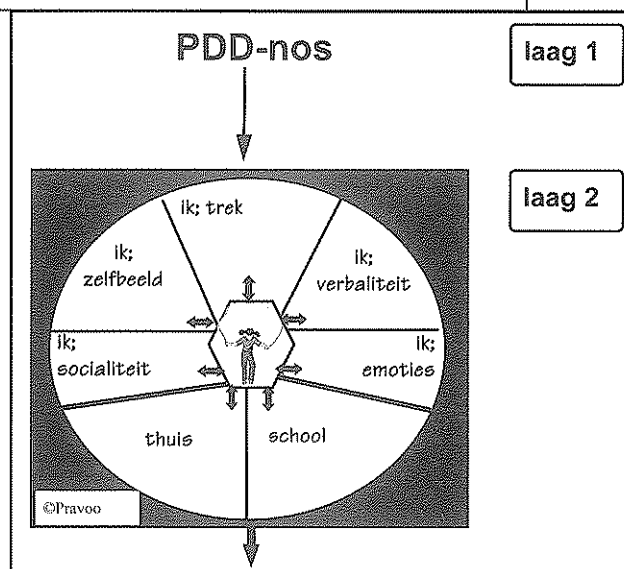
Aan het eind van het schooljaar 2000-2001 merkte een leerkracht op dat het jaar begeleiden van dit bepaalde kind met PDD-NOS eigenlijk te veel gevraagd is van de school en dat veel andere kinderen, vanwege de intensieve begeleiding van het kind met PDD-NOS, toch te weinig aandacht hebben gehad.

Dat betekent dat u zich bij uw inzet voor deze kinderen moet realiseren dat u een brede verantwoordelijkheid hebt en geen enkelvoudige.

MCDD

Een subgroep van PDD-NOS is MCDD (multiple complex developmental disorder). De bron voor dit beeld zijn stoornissen in de informatieverwerking in de hersenen, o.a:

- stoornissen in de regulatie van effecten; gewone angst wordt dan paniek en gewone boosheid wordt woede;
- stoornissen in gevoeligheid voor sociale signalen en stoornissen in het sociaal gedrag (sociale desinteresse en geen empathie);
- stoornissen in het denken: van de hak op de tak, bizarre fantasieën.
- Het gaat met deze kinderen vaak mis in de wat meer complexe sociale situaties.

4. Verklaringen

Het gedrag dat kinderen met PDD-NOS vertonen, heeft als basis het disfunctioneren van de hersenen. Dat wil zeggen dat de basisverklaring gelegen is in de ik-trek van het kind.

Kenmerkend van mensen in het algemeen is dat ze zich ontwikkelen op basis van ervaringen. Voor die ontwikkeling is het nodig dat de hersenen cognitief functioneren in de zin van het opnemen, verwerken en toepassen van informatie. Daarbij is het ook belangrijk dat deelervaringen opgenomen kunnen worden in een geheel van functioneren en dingen ook gekoppeld kunnen zijn aan elkaar. Je kunt 'los' gas geven, 'los' koppelen, 'los' schakelen en 'los' sturen en uiteindelijk dat allemaal samen uitvoeren en dan heet dat auto rijden.

Kinderen met PDD-NOS kunnen losse ervaringen moeilijk tot een zinvol geheel samenvoegen. Ze blijven het autorijden zien als 'los' gas geven, etc. Ze blijven zich ook vaak te veel op het 'los' gas geven richten en verliezen zo het auto rijden uit het oog. Daarnaast hebben ze moeite om bepaalde gebeurtenissen op hun waarde te schatten, leggen vaak verkeerde verbanden en reageren vaak niet adequaat. Het autorijden is te onoverzichtelijk voor ze en om toch houvast te vinden klampen ze zich vast aan het 'gas' geven. Het richten op een enkel aspect levert in het dagelijkse leven problemen op omdat de dingen vaak samenhangen. Als het dan misgaat hebben kinderen met PDD-NOS weinig houvast en kunnen ook snel in paniek raken.

Samenvattend kan gesteld worden dat PDD-NOS een informatieverwerkingsstoornis is. Ze hebben moeite om met ervaringen en gegevens om te gaan en hebben moeite om betekenis te verlenen aan de gegevens, omdat ze de samenhang niet zien. De wereld blijft uit losse onderdelen bestaan en ze kunnen geleerde dingen niet weer in grotere gehelen inpassen. Dat betekent dat ze wankel in de wereld staan en houvast zoeken door zich aan details en rituelen vast te klampen.

PDD-NOS komt voor op alle niveaus van begaafdheid. Er zijn echter veel kinderen (ongeveer 80%) die

PDD-NOS-beeldenlijst *(onderstreep wat van toepassing is)*

Naam kind/onderzocht door/datum:

1. Verschijningsvorm sociale problemen

- 1.1 Het is moeilijk om contacten te beginnen met het kind/het kind kijkt de leerkracht niet aan/kind kijkt 'langs' de leerkracht heen/kijkt naar beneden/kijkt de andere kant op
- 1.2 Kind zoekt nauwelijks/geen contact met anderen/likt andere kinderen niet te zien, heeft moeite zich bij anderen aan te sluiten
- 1.3 Sociale naïviteit/gebrek aan natuurlijk gevoel voor- en inzicht in sociale situaties/weinig sociale kennis, weinig inzicht in sociale situaties
- 1.4 Eenkennigheid
- 1.5 Het kind wordt door andere kinderen gepest
- 1.6 Matig/geen inlevingsvermogen in anderen
- 1.7 Geen rekening houden met gedrag en gevoeligheden van anderen
- 1.8 Vaak ruzie met andere kinderen

2. Verschijningsvorm communicatieproblemen

- 2.1 Kind zegt helemaal niets tegen anderen (thuis ook niet)
- 2.2 Kind zegt op school niets tegen anderen, maar thuis wel (selectief mutisme voortkomend uit PDD-NOS)
- 2.3 Matige woordenschat
- 2.4 Matige verbale vlotheid
- 2.5 Matig taalbegrip
- 2.6 Langs anderen spreken/eenrichtingsverkeer
- 2.7 Problemen met figuurlijk taalgebruik/neemt te veel te letterlijk.
- 2.8 Afweer van lichamelijke contacten
- 2.9 Echolalie; herhalen/nazeggen van woorden/zinsdelen
- 2.10 Reageert niet als er tegen het kind wordt gesproken (doet alsof het doof is)
- 2.11 Heeft moeite om zijn eigen wensen en verlangens kenbaar te maken
- 2.12 Maakt neologismen (zelf woorden maken)

3. Verschijningsvorm verbeeldend vermogen

- 3.1 Kind kan zich moeilijk inleven in anderen, begrijpt/weet niet wat anderen voelen/denken
- 3.2 Moeite met onderscheid tussen fantasie en de werkelijkheid, onderscheid echt/onecht, onderscheid gemeend/grapje
- 3.3 Begrijpt spelletjes niet
- 3.4 Geen angst voor bepaalde gevaarlijke situaties

4. Verschijningsvorm beperkte belangstelling

- 4.1 Eenzijdige belangstelling voor onderwerpen:
- 4.2 Preoccupatie voor:
gebiologeerd door (draaiende voorwerpen/klokken/lampen/
o.i.d.).....
- 4.3 Kind kan helemaal opgaan in waar het mee bezig is

5. Verschijningsvorm van de emotionele problemen

- 5.1 De stemming van het kind kan snel omslaan/wisselende stemmingen
- 5.2 Het kind heeft bepaalde niet logische angsten (voor geluid, voor bepaalde personen, voor bepaalde dieren, voor
iets onverwachts), voor:
- 5.3 Kind kent woede-aanvallen n.a.v. van ogenschijnlijke kleinigheden/driftaanvallen
- 5.4 Inadequaat zelfbeeld: denkt te goed/te slecht over zichzelf, diffuus zelfbeeld, weinig waardering voor de eigen prestatie
- 5.5 Houdt niet van knuffelen/lichamelijk contact

6. Verschijningsvorm van de rigiditeit/starheid

- 6.1 Kind kan niet tegen veranderingen
- 6.2 Kind kan niet tegen grapjes
- 6.3 Verharde koppigheid

6.4 Ongepast lachen/gillen

6.4 Dringt erop aan dat dingen niet veranderd worden

7. Bijzondere motoriek

- 7.1 Matige grote motoriek te zien tijdens het bewegingsonderwijs, bewegen door de school, buiten spelen, fietsen)
- 7.2 Matige kleine motoriek (schrijven, spelen met klein materiaal)
- 7.3 Kind is in het algemeen onhandig
- 7.4 Houterige motoriek
- 7.5 Overbeweeglijkheid, hinderlijke bewegingen, klapwieken, fladderen, op en neer springen, grimassen, op tenen lopen, friemelen en pulken aan de kleding, met vinger voor de ogen draaien, heen en weer wiegen, wapperen met de handen
- 7.6 Specifieke problemen bij gymnastiek/bewegingsonderwijs, problemen met lawaai, door elkaar heen lopen, aan-/uitkleden waar anderen bij zijn, problemen met de spelregels.
- 7.7 Discrepancie in ontwikkeling tussen de grote en de kleine motoriek (bijv. grote motoriek zwak en de kleine motoriek acceptabel)

8. Overgevoeligheden/ongevoeligheden

- 8.1 Overgevoelig voor geluid
- 8.2 Uitbarstingen bij te veel indrukken op een dag
- 8.3 Schijnbaar ongevoelig voor pijn
- 8.4 Geen angst voor gevaar

9. Specifieke leerproblemen

- 9.1 Werkhoudingsproblemen; let niet op bij instructie, snel afgeleid, weinig diepteconcentratie, dromerigheid, treuzelen, problemen met opdrachtbegrip, voelt zich niet aangesproken als de leerkracht zich tot de gehele groep richt
- 9.2 In groep 1-2: problemen met taalbegrip, werken met ontwikkelingsmaterialen
- 9.3 In groep 3-8: leesproblemen: technisch/leesbegrip, spellingproblemen, rekenproblemen
- 9.4 Problemen met wereldoriëntatie: problemen met onthouden van leerinhouden, problemen met beantwoorden van denkvragen

10. Andere kenmerken

- 10.1
- 10.2
- 10.3
- 10.4

11. Ondersteunende hulp van:

- 11.1 SPD; sociaal pedagogische dienst
- 11.2 Afd. kinderpsychiatrie van een ziekenhuis
- 11.3 Auditief communicatief centrum met ambulante begeleiding
- 11.3 Logopedist
- 11.4 Autistenbegeleider
- 11.5 Kinderfysiotherapie
- 11.6 Schoolbegeleider
- 11.7 (Ortho)pedagoog
- 11.8 Psycholoog
- 11.9 Anders, nl.

12. Positief/gewenst gedrag/sterke kenmerken

- 12.1
- 12.2

PDD-NOS

50-puntenlijst

naam/ingevuld op/door:.....

1. algemene trends**begrip:**
☐ **A** ☐ **R** 1.1 begripvolle benadering, ga niet uit van onwil

☐ **A** ☐ **R** 1.2 opbouwend reageren en geef liever weinig kritiek en geef veel positieve feedback

☐ **A** ☐ **R** 1.3 ga uit van positieve verwachtingen

☐ **A** ☐ **R** 1.4 vergroot het competentiegevoel

☐ **A** ☐ **R** 1.5 maak het kind bewust van zijn beperkingen
visualisaties:
☐ **A** ☐ **R** 1.6 werk met het dagritmepakket

☐ **A** ☐ **R** 1.7 werk met een weekkalender

☐ **A** ☐ **R** 1.8 maak in het algemeen zo veel mogelijk visualisaties
structureren:
☐ **A** ☐ **R** 1.9 zorg voor één-voor-één aanpak

☐ **A** ☐ **R** 1.10 hanteer stappenplannen

☐ **A** ☐ **R** 1.11 structureer zo concreet mogelijk

☐ **A** ☐ **R** 1.12 bereid alles zo veel mogelijk voor

☐ **A** ☐ **R** 1.13 zorg voor een vaste plaats voor het kind en de dingen
emotionele minimalisering:
☐ **A** ☐ **R** 1.14 spreek verwachtingen uit over prestaties en niet over relaties

☐ **A** ☐ **R** 1.15 minimaliseer "expressed emotion" (ulten van gevoel benaamt het kind, geeft stress)/reageer zakelijk

☐ **A** ☐ **R** 1.16 benader dingen die het kind niet emotioneel aanvoelt cognitief
minimaliseren van ongewenst gedrag:
☐ **A** ☐ **R** 1.17 direct ingrijpen bij ongewenst gedrag (om persevereren te voorkomen)

☐ **A** ☐ **R** 1.18 duidelijk doorzetten en niet opgeven bij weerstand van het kind
eensporigheid:
☐ **A** ☐ **R** 1.19 minimaliseer de didactische werkvormen

☐ **A** ☐ **R** 1.20 wees een duidelijke leerkracht met steeds de zelfde benadering

☐ **A** ☐ **R** 1.21 eensporigheid bij werkwijzen, oplossingsmethoden, etc.
eenduidigheid:
☐ **A** ☐ **R** 1.22 altijd concreet het gewenste gedrag aangeven

☐ **A** ☐ **R** 1.23 gebruik concrete taal

☐ **A** ☐ **R** 1.24 zorg voor drie basisregels en een duidelijke stopregel
duidelijkheid:
☐ **A** ☐ **R** 1.25 gewenst gedrag voordoen en leren denken
ook nog:
☐ **A** ☐ **R**

1.26 rekening houden met veel voordoen en toepassingsbegeleiding (weinig spontane transfer)

☐ **A** ☐ **R**
rigiditeitsvermindering:
☐ **A** ☐ **R**

1.27 afleiden bij rigiditeit/starheid

☐ **A** ☐ **R**

1.28 reguleren van stereotype uitdrukkingen en fantasieën

☐ **A** ☐ **R**

1.29 je moet stoppen met deze gedachten

☐ **A** ☐ **R**

1.30 oplossingen/aanpassingen zoeken voor rigiditeitsproblemen

☐ **A** ☐ **R**

1.31 even ingaan op een preoccupatie (gefixeerd zijn)

☐ **A** ☐ **R**
concretiseren:
☐ **A** ☐ **R**

1.32 wees voorzichtig met figuurlijk taalgebruik,

☐ **A** ☐ **R**
afstand bewaren:
☐ **A** ☐ **R**

1.33 niet aanraken, afstand bewaren, niet troosten

☐ **A** ☐ **R**
uitleggen:
☐ **A** ☐ **R**

1.34 uitleggen van onverwachte dingen die alledaags zijn

☐ **A** ☐ **R**
voorbereiden:
☐ **A** ☐ **R**

1.35 bereid gebeurtenissen voor

☐ **A** ☐ **R**

1.36 bereid het kind voor op de volgende groep (bep.vaardigheden)

☐ **A** ☐ **R**
ouders:
☐ **A** ☐ **R**

1.37 regelmatig bijpraten met de ouders. Volgende keer op

2. specifieke begeleiding
☐ **A** ☐ **R**

2.1 agressieregulering

☐ **A** ☐ **R**

2.2 spelbegeleiding

☐ **A** ☐ **R**

2.3 sociale vaardigheidstrainingen/sociale kennis

☐ **A** ☐ **R**

2.4 taalgebruikssituaties oefenen

☐ **A** ☐ **R**

2.5 selectief mutisme begeleiden

☐ **A** ☐ **R**

2.6 leren begrijpen wat de ander zegt

☐ **A** ☐ **R**

2.7 werkhoudingsbegeleiding: na klassikale instructie het kind individueel op gang brengen, beginnen met werken na verbale instructie, snelle feedback, minder op inzicht leren, maar meer via procedures, etc.

☐ **A** ☐ **R**

2.8 begeleiding van werken met ontwikkelingsmaterialen

☐ **A** ☐ **R**

2.9 opdrachten in het kader van een werkles

☐ **A** ☐ **R**

2.10 begeleiden van lees-/spellingproblemen

☐ **A** ☐ **R**

2.11 leesbegripsproblemen begeleiden

☐ **A** ☐ **R**

2.12 rekenproblemen begeleiden

☐ **A** ☐ **R**

2.13 wereldoriëntatie-onderwijs kan angsten oproepen, maar kan ook een middel zijn om greep te krijgen op die angstaanjagende buitenwereld, multiple choice is beter dan open vragen

ook een ernstige verstandelijke handicap hebben. Dat is ook de reden waarom ze vaak ZMLK-scholen bezoeken. Maar men kan ook kinderen met PDD-NOS tegenkomen in het gewone basisonderwijs. Sommige kinderen met PDD-NOS kunnen op bepaalde gebieden zelfs heel begaafd zijn. Op grond van een fotografische geheugen blijkt de score bij een topografie-test 100% te zijn, terwijl het kind moeite heeft om bepaalde woorden over te schrijven. Ze hebben minder moeite iets te onthouden dat steeds hetzelfde blijft, dan letters die iedere keer kunnen van plaats kunnen veranderen (Van Doorn, 2001;215).

Kinderen met PDD-NOS kunnen een fotografisch geheugen hebben en dat betekent dat sommigen in de meer exacte vakken wel (boven) gemiddeld kunnen presteren.

Erfelijkheid kan een rol spelen bij het ontstaan van PDD-NOS, maar ook problemen tijdens de zwangerschap of rondom de geboorte evenals bepaalde stofwisselingsziekten zoals Tubereuze Sclerosis.

Van PDD-NOS kun je niet genezen, maar er zijn wel veel mogelijkheden voor het garanderen van een optimale ontwikkeling van het kind. De invalshoek van het adaptief onderwijs kan ook veel voor de ontwikkeling van deze kinderen betekenen.

5. Begeleiding

Noteer de handelingsplaninhouden op de 50-puntenlijst op blz. 549 of op het formulier van blz. 44.

5.1 Begeleiding; technieken

Bij de begeleiding van kinderen met PDD-NOS kunt u ook orthopedagogische technieken toepassen. Zie voor de opsomming pagina 49-118.

Bruikbaar voor deze kinderen is de basistechniek:

- 0-1 visualiseren op pagina 51. Breng d.m.v. visualisaties orde en structuur in het leven van het kind aan.

Daarnaast zijn bruikbaar de volgende technieken:

- 3-1, 3-3, 3-6, 3-12, 3-13, 3-19, 3-26, 3-31, 3-33, blz. 79 - 114.

5.2 Begeleiding; aanvullende mogelijkheden

Onderstaand volgen de begeleidingsmogelijkheden. Kenmerkend voor de begeleiding van kinderen met PDD-NOS is dat er geen standaardrecept is voor alle kinderen. Dat betekent dat het belangrijk is om de begeleiding af te stemmen op de verschijningsvormen die het kind vertoont. Daarbij kan men onderscheid maken tussen adapties en remediëring. De basis voor de opvang op school moet het begrijpen van de stoornis zijn. U moet zich realiseren dat er bij deze kinderen geen sprake is van boze opzet, maar van het niet begrijpen van prikkels die op hen afkomen die andere kinderen hebben leren begrijpen en interpreteren.

Het handelingsplan

Op pagina 549 is een voorgestructureerd handelingsplan weergegeven met 50 aandachtspunten. Op grond

van de kenmerken van het kind en de verschijningsvormen kunt u de lijst op pagina 549 gebruiken als checklijst om te kijken wat u voor de begeleiding van het kind met PDD-NOS kunt opnemen in uw handelingsplan. D.m.v. het invullen van een of meer vakjes kunt u aangeven welke begeleidingsaspecten u hebt gekozen.

Daarbij staat de **A** voor adaptie, d.w.z. dat u aan wilt sluiten bij de kenmerken van het kind en **R** betekent remediëring en dat betekent dat u veranderingen in het kind nastreeft.

Onderstaand worden toelichtingen gegeven bij de inhouden van het handelingsplan. Zie ook blz. 44 als mogelijk handelingsplan.

1. Algemene trends

Begrip

1.1 Begripvolle benadering, ga niet uit van onwil

Een van de bekende programma's voor kinderen met PDD-NOS is het TEACCH (zie de site op het Internet: www.autisme-nva.nl/teacch.htm).

Teacch is treatment and Education of Autistic en related Communication handicapped Children. Het kenmerkende van de deze aanpak is de mate van structureren waarin veel gebruik gemaakt wordt van visualiseren en het voorspelbaar maken van de wereld voor het kind. In het nu volgende komt u veel kenmerken van die aanpak tegen. De basis van die aanpak moet echter het begrijpen van het kind zijn.

Als reactie op een te strakke mechanische manier van omgaan met kinderen met PDD-NOS is het Son-Rise-programma ontstaan. In dat programma wordt veel aandacht besteed aan een prettige en veilige omgeving. In die opvatting richt men zich niet alleen op het structureren en daardoor veilig maken van de omgeving voor het kind, maar staat een begripvolle omgeving centraal. Door kinderen met PDD-NOS meer te volgen dan te sturen kunnen ze zich veiliger voelen en ook meer vertrouwen ontwikkelen in de omgeving. Het gevolg van het op die manier greep krijgen op anderen zal ze opener maken om dingen te leren. Belangrijk bij deze benadering is het contact maken met kinderen met PDD-NOS.

Kenmerkend is dan:

- meer accepterend omgaan met het kind en minder oordelend;
- goed naar het kind kijken hoe het reageert op zijn omgeving en daaruit leren hoe het kind is. Men gaat er vanuit dat wat een kind met PDD-NOS doet zinvol voor dat kind kan zijn en een betekenis heeft voor dat kind;
- het kind krijgt veel waardering en veel positieve reacties;
- op ongewenst gedrag wordt niet gereageerd om het daarmee niet te versterken;
- regelmatig het kind zijn gang te laten gaan omdat

dat het kind kan ontspannen;

- liefdevol oogcontact bieden;
- met het kind meedoen in zijn gedrag. Door je als begeleider ook zo te gedragen kan dat een eerste vorm van communicatie zijn;
- eerst uitbouwen waar het kind goed in is, wat de sterke kanten zijn of wat het graag doet en dan pas nieuwe dingen leren;
- belangrijk is om iets te zoeken waar het kind goed in is. Als het goed met de computer om kan gaan kunt u kijken of het mogelijk is dat het kind anderen begeleidt bij het omgaan met de computer.

Iedereen die met kinderen met PDD-NOS werkt, moet zich realiseren dat het om een stoornis gaat op het gebied van de informatieverwerking. Er is bij deze kinderen geen sprake van onwil of boze opzet, maar van onkunde. Soms denkt u: 'Hoe is het mogelijk. Het kind kan dit wel, maar dat niet.' Dat is geen onwil, maar heeft met de aard van de te onthouden materie te maken.

Als u zich realiseert dat deze kinderen de wereld anders interpreteren en anders omgaan met gegevens, dan hebt u de juiste basis voor het werken met kinderen met PDD-NOS. Deze grondhouding betekent ook dat problemen niet de schuld van het kind zijn, maar van een onvoldoende match tussen kindkenmerken en omgeving.

1.2 Reageer opbouwend en geef weinig kritiek en geef veel positieve feedback

Probeer in de contacten met het kind steeds eerst te kijken wat er goed is gegaan en bij onjuist gedrag of een onjuiste prestatie het kind aan te geven hoe het dit probleem op kan lossen. Probeer dat niet op een bekritiserende toon te doen, maar op een oplossingsgerichte toon. Geef veel pluimpjes en complimenten. Doe dat op een zakelijke manier, dus niet: 'Dat vindt juf fijn.' maar: 'Je moest 10 sommen goed maken en dat is ook gebeurd, dus je hebt de opdracht goed uitgevoerd.'

Realiseer u goed dat bij problemen bij werkopdrachten die problemen wat over het kind zeggen, maar ook wat zeggen over uw inschatting van de functioneringsmogelijkheden van het kind. Ze moeten u ook aansporen aanpassingen te ontwikkelen.

1.3 Ga uit van positieve verwachtingen

Laat merken dat u vertrouwen in het kind hebt door uit te gaan van positieve verwachtingen. Geef duidelijk aan dat u denkt dat als het kind de aangegeven stappen gaat volgen het zal lukken. Voor kinderen met PDD-NOS is het belangrijk om die verwachtingen te koppelen aan hoe het kind dat einddoel kan bereiken. Geef steeds aan wat het kan doen om aan de verwachtingen te voldoen. 'Als je doet dan ben je om 10 uur klaar.'

1.4 Vergroot het competentiegevoel

Kinderen met PDD-NOS maken nogal wat mislukkingen mee. Sommigen lijden daaronder en anderen doet het ogenschijnlijk niets. Vanuit menselijke overwegingen is het aan te bevelen het kind in elk geval (cognitief) te laten begrijpen dat het op deze school hoort en dat het het kan. Belangrijk is dan om steeds naast elkaar te zetten:

dit moet je doen	zo heb je het gedaan	is dat goed?

Bij kleuters kunt u dat doen door een kaartje van het dagritmepakket te nemen en met een vlagje aan te geven dat het kind dat goed gedaan heeft en bij oudere kinderen kunt u dat in kolommen op laten schrijven.

Door te zien dat veel dingen gaan zoals het de bedoeling is, ziet het kind dat wat het kan een bijdrage kan leveren aan het ontwikkelen van een eigenwaarde en daardoor een bijdrage kan leveren aan het ontstaan van zekerheid en rust. Zie voor de plaatjes van het dagritmepakket blz. 140.

1.5 Maak het (oudere) kind bewust van zijn beperkingen

Voor bovenbouwkinderen kan het aan te bevelen zijn hen bewust te maken van hun sterke punten, maar ook van hun zwakke punten. In het kader van de persoonlijkheidsontwikkeling is het belangrijk om kinderen d.m.v. zelfkennis zelfstandig te maken zodat ze zelf ook leren om te bepalen hoe ze het beste kunnen functioneren. Kinderen moeten weten dat ze bepaalde dingen goed moeten voorbereiden en zo zichzelf moeten structureren.

Maak zo samen met het kind een schriftje of een kaart waarop u aangeeft waar het kind problemen mee heeft en daarnaast noteert u samen met het kind wat de beste reactie daarop is. Loop die kaart regelmatig door of laat het kind aan het begin van de dag die kaart even lezen zodat het herinnerd wordt aan de soorten aanpak en langzaam leert om ook zelf die aanpassingen uit te voeren of in gang te zetten of hulp te vragen.

Visualisaties

Een basistechniek voor de begeleiding van kinderen met leerstoornissen is het visualiseren. Visualiseren is het weergeven in de vorm van plaatjes/stappenplannen/schema's en pictogrammen van:

- wat er die dag gaat gebeuren
- wat er die week gaat gebeuren
- waar het kind aan gaat werken
- wat het op bepaalde momenten moet doen
- welke opdracht het uit moet voeren
- hoe het iets moet doen.

Daarnaast zijn er ook visualisaties uitgewerkt t.b.v. bepaalde soorten gedragsproblemen.

De meeste kinderen zijn visualizers. Dat betekent dat ze primair de informatie halen uit afbeeldingen en niet uit geschreven of gesproken taal. Vaak zeggen plaatjes meer dan woorden en blijken kinderen afbeeldingen makkelijker te onthouden dan taal.

Een ander kenmerk van visualisaties is dat het het werk overzichtelijk maakt voor een kind. De genoemde voordelen van visualiseren passen ook bij een begeleiding van kinderen met PDD-NOS.

1.6 Werk met het dagritmepakket

Het dagritmepakket is verschenen in 1985 en heeft tot doel de onderwijsactiviteiten in platen voor kinderen weer te geven zodat kinderen meer greep krijgen op de structuur van een dag(deel) op school. Het pakket is uitgegeven geweest bij Penta in. In het pakket zijn de rustige activiteiten op geel gedrukt en de bewegingsactiviteiten op rood. Een goed dagritme heeft dan ook een afwisseling van geel en rood.

Op pagina 139-140 zijn de afbeeldingen van het dagritmepakket verkleind weergegeven. Voor kinderen met PDD-NOS is het nodig dat u de kleine pictogrammen op een strook plakt zodat het kind aan het begin van de dag ziet welke activiteiten er allemaal plaats vinden.

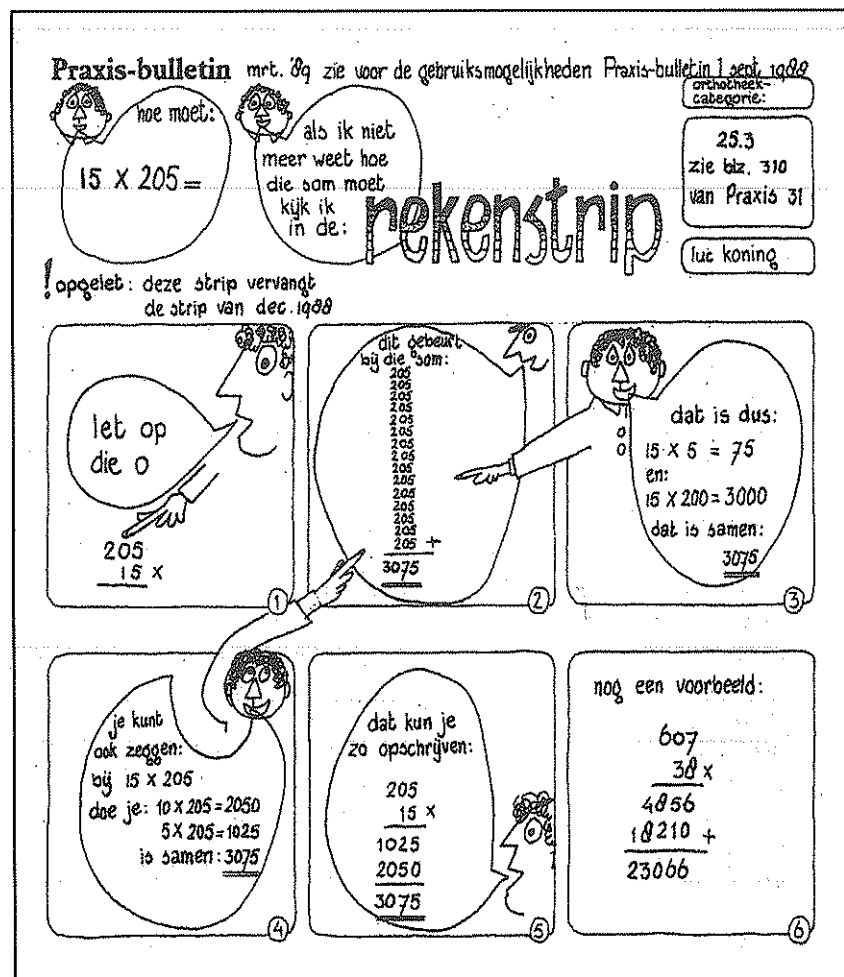
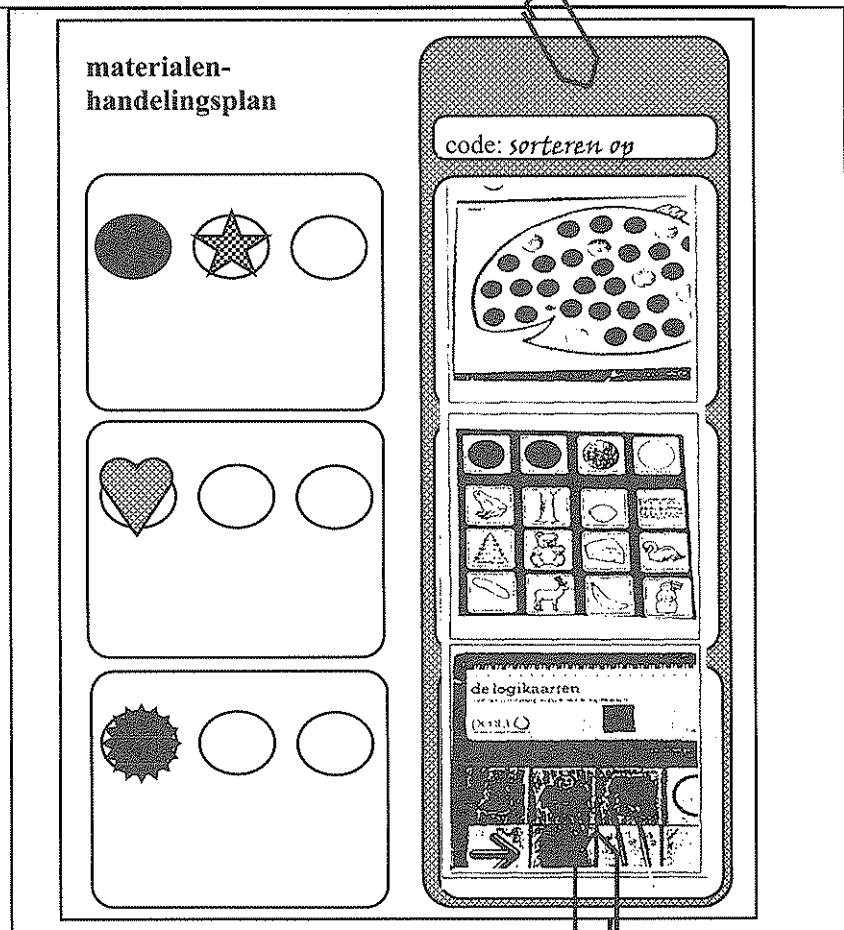
Aanvullende gebruiksmogelijkheden:

- geef met een wasknijper aan welke activiteit er nu plaats vindt;
- ga regelmatig naar het kind toe en vraag wat er al is gebeurd en wat er nog gaat gebeuren;
- laat de strook mee naar huis nemen en laat het kind aan de hand van de strook thuis vertellen wat het allemaal op school heeft gedaan.

Voor bovenbouw kinderen zijn de pictogrammen te kinderachtig en voor die kinderen kunt u hetzelfde doen door de activiteiten in woorden op te schrijven of door het kind zelf pictogrammen te laten kiezen.

1.7 Werk met een weekkalender

Naast een dagritme kunt u ook op een kaart de dagen van de week aangeven en per dag de bijzonderheden van die dag in tekeningen aangegeven. Geef met een wasknijper aan welke dag het vandaag is.

1.8 Maak in het algemeen zo veel mogelijk visualisaties

Voor het weergegeven van handelingen op plaatjes/afbeeldingen zijn er al veel concrete uitwerkingen. Onderstaand is een opsomming weergegeven:

- **1.8.1** voor het werken met **ontwikkelingsmaterialen**: zie het Pravoo leerlingvolgsysteem voor groep 1, 2 (3) en sbo, bijlage 180-182, 195-198;
- **1.8.2** voor het **spelen**: zie het Pravoo leerlingvolgsysteem voor groep 1, 2 (0) en sbo, bijlage 154-166 en: het pakket speciale spelbegeleiding (Pravoo-uitgave);
- **1.8.3** voor het **gedrag**: zie de nieuwe gedragsorthotheek op pagina 51 t/m 55, 81, 91, 104, 111 t/m 114, 128, 166, 169, 173, 174, 175, 177, 178, 198, 287, 291, 296, 298, 456, 457;
- **1.8.4** voor het **rekenen**: zie de uitgave Rekenstrips. (Pravoo-uitgave). Zie het voorbeeld hiernaast;
- **1.8.5** voor het **technisch lezen**: zie de uitgave de Map speciale leesbegeleiding, uitgegeven bij Malmberg in Den Bosch;
- **1.8.6** voor de **spelling**: zie de Map voortgezette spelling en het dysorthografieprotocol, (Pravoo-uitgave).

Structureren

1.9 zorg voor één-voor-één aanpak

Kinderen met PDD-NOS hebben moeite met het uitvoeren van diverse dingen tegelijk. Geef ze een overzichtelijke opdracht, bespreek de uitvoering en geef dan de volgende opdracht. Werk zo met deeltaken.

1.10 Hanteer stappenplannen

Soms moeten kinderen taken uitvoeren die een interne opbouw hebben. Maak dan een stappenplan en visualiseer dat stappenplan. Dat betekent dat u een taakanalyse uitvoert en de stappen van de taak voor het kind visualiseert.

Ook voor kinderen met PDD-NOS is het belangrijk succes te beleven. Soms demotiveren ze omdat ze veel faalervaringen hebben. Het is dan belangrijk om de stappen in een leergang zo klein mogelijk te maken zodat de kans op succes optimaal is en ze niet demotiveren.

1.11 Structureer zo concreet mogelijk

Concreet structureren wil zeggen dat u probeert om de activiteiten die het kind uitvoert zo precies mogelijk aan te geven. (Dus niet: we gaan vanmiddag weg, maar we gaan om 14.00 uur).

1.12 Bereid alles zo veel mogelijk voor

Bereid de dingen die gaan gebeuren zo veel mogelijk met het kind voor door ze in een stripverhaal te visualiseren.

1.13 Zorg voor een vaste plaats voor het kind en de dingen

Zorg ervoor dat het kind steeds op een vaste plaats zit

of staat en dat ook de dingen die het kind gebruikt op vaste plekken te vinden zijn.

Emotionele minimalisering:

1.14 Spreek verwachtingen uit over prestaties en niet over relaties

Bij kinderen zonder PDD-NOS kunt u nog wel eens een beroep doen op de relatie die u met het kind hebt zodat het kind het voor u doet en u niet wil teleurstellen.

Bij kinderen met PDD-NOS werkt die invalshoek niet en is het nodig dat u zich op de prestatie richt door het kind te:

- laten zien dat het weer een stap kan maken;
- te laten ervaren dat het iets kan leren wat het nu nog niet kan;
- laten zien dat het zeker in staat is om de taak goed uit te voeren.

1.15 Minimaliseer "expressed emotion" (uiten van gevoel benauwt het kind, geeft stress) reageer zakelijk

Zeg niet tegen het kind hoe u zich voelt (Daar ben ik blij om, dat vind ik vervelend, daar ben ik trots op, etc.).

Reageer zo zakelijk en feitelijk mogelijk omdat uitingen van gevoel stress kunnen veroorzaken bij het kind omdat het daar moeilijk mee om kan gaan.

1.16 Benader dingen die het kind niet emotioneel aanvoelt cognitief

Probeer in de omgang met het kind de dingen zoveel mogelijk cognitief te benaderen. Dat betekent dat gebeurtenissen geen label krijgen met daarin een gevoel, maar dat vooral wordt bekeken:

- of iets nuttig of functioneel is;
- of jij er een voordeel van hebt;
- of het nuttig is voor de ander.

Minimaliseren van ongewenst gedrag

1.17 Direct ingrijpen bij ongewenst gedrag (om persevereren te voorkomen)

Kinderen met PDD-NOS vertonen ongewenst gedrag en het is belangrijk om dat gewoon te corrigeren. Als u dat niet doet kan het ervaren van dat ongewenste gedrag een gewoonte worden die zelfs houvast kan bieden.

Grijp steeds op dezelfde manier in, bijvoorbeeld:

'Ik wil dat je nu stil bent, want anders krijgt Tim zijn werk niet af.' De opbouw is:

- geef een ik-boodschap;
- geef een zakelijk argument.

1.18 Duidelijk doorzetten en niet opgeven bij weerstand van het kind

Een vorm van duidelijkheid is dat u volhoudend en consequent bent bij het stellen van eisen en het aangeven van grenzen.

Kinderen met PDD-NOS kunnen weigerachtig zijn en ongehoorzaam, maar u bent duidelijk en consequent.

Als u toegeeft kan dat het ongewenste gedrag versterken. U geeft bij ongewenst gedrag een ik-boodschap en een cognitieve argumentatie. Dus:

'Ik wil dat je deze puzzel nu maakt, want hij moet weer goed in deze doos.'

'Ik wil dat je nu stopt met het heen en weer gaan, want ik wil dat dit om 10 uur af is.'

Eensporigheid:

1.19 Minimaliseer de didactische werkvormen

Voor de meeste kinderen is variatie in het leren en verwerken van de stof aan te bevelen. Immers: verandering van spijs doet eten. Bij kinderen met PDD-NOS is het aan te bevelen een vast didactisch protocol te hanteren. Bijvoorbeeld:

- u geeft instructie/uitleg;
- u zet de klas aan het werk;
- u helpt het kind met PDD-NOS op weg;
- u stelt eisen aan het werk (tijd, stappen, wat af moet zijn);
- u evalueert het werk tussentijds;
- u evalueert het werk aan het eind;
- u noteert op een kaart waar het kind de volgende keer bij het werken extra aan moet denken.

1.20 wees een duidelijke leerkracht met steeds dezelfde benadering

Dat kunt u doen door:

- hetzelfde didactische protocol te hanteren, d.w.z. steeds dezelfde stappen in een les;
- duidelijke ik-boodschappen te sturen (ik wil dat je ...);
- rustig en duidelijk tegen het kind te spreken.

1.21 Eensporigheid bij werkwijzen, oplossingsmethoden, etc.

Leer het kind voor de werkwijzen, stappen, probleemoplossingen, etc. een duidelijke procedure aan. Presenteer die werkwijze duidelijk (zo moet je het doen) en visualiseer dat ook. Vermijd: weet je nog een andere manier?

Eenduidigheid:

1.22 Altijd concreet het gewenste gedrag aangegeven

Geef altijd concreet aan wat u van het kind vraagt op handelingsniveau. Geef aan welk sociaal/persoonlijk gedrag u vraagt, hoe het werk eruit moet zien, etc.

1.23 Gebruik concrete taal

Probeer in film/foto-taal te spreken. dat wil zeggen dat het zo concreet mogelijk moet. Niet: 'Je moet doorwerken.', maar: 'Om 9.30 uur zijn deze twee rijen sommen af.'

1.24 Zorg voor drie basisregels en een duidelijke stopregel

Voor kinderen met PDD-NOS is het belangrijk dat ze slechts drie schoolregels leren, nl. een regel voor het omgaan met anderen, een regel voor het omgaan met materialen en een regel voor het bewegen binnen en buiten de school. Bedenk daar drie regels voor en maak eventueel pictogrammen. Probeer iedere keer met het kind te bekijken bij welke van deze drie regels een bepaalde gebeurtenis/gedragsvorm hoort. Op die manier prent u slechts drie regels in die de leidraad kunnen zijn voor het gedrag van het kind. Hanteer die duidelijkheid ook om ongewenst gedrag te laten stoppen.

Bijvoorbeeld:

'...Ik wil dat je nu stopt, want zo kan ik de andere kinderen niet horen.'

'...Ik wil dat je nu doorwerkt, want deze rij sommen moeten om kwart over tien af zijn.'

'...Ik wil dat je nu doorwerkt want deze puzzel moet af als de zandloper leeg is.'

Zie voor de drie schoolregels blz. 439 en verder.

Duidelijkheid:

1.25 Gewenst gedrag voordoen en leren denken

Zeg niet tegen het kind dat het zich anders moet gedragen, maar doe dat gewenste gedrag concreet voor en laat het kind dat nadoen. Doe dat niet alleen bij het sociaal emotioneel gedrag maar ook bij cognitieve handelingen zoals het maken van een puzzel (denk hardop voor hoe u een puzzel maakt en doe dat ook bij spelling, rekenen, begrijpend lezen, etc.). Een goede begeleidingsmethode is de *verbale zelfinstructiemethode*. De opbouw daarvan is:

- u doet voor en u verbaliseert (u zegt wat u aan het doen bent);
- het kind handelt en u verbaliseert;
- het kind handelt en verbaliseert;
- het kind handelt en fluistert
- het kind handelt en zwijgt.

1.26 Rekening houden met veel voordoen en toepassingsbegeleiding (weinig spontane transfer)

Bij kinderen met PDD-NOS moet u veel oefenstof plannen en herhalen. Begeleid het kind ook bij het toepassen van vaardigheden in andere situaties.

Rigiditeitsvermindering:

1.27 Afleiden bij rigiditeit/starheid

Als een kind vast blijft zitten in een bepaalde handeling dan kunt u het kind daaruit halen door het op iets anders te richten, door het vragen te stellen of door het iets te geven. Rigiditeit heeft bij kinderen met PDD-NOS te maken met zelfhandhaving. Ze zijn niet in staat om greep te krijgen op de prikkels uit de buitenwereld en klampen zich dan krampachtig aan iets vast. Dat betekent dat ook veiligheid en begrip (zie de inhoud van 1.1) de rigiditeit kan verminderen.

Andere benaderingen zijn:

- veranderingen in heel kleine stapjes aanbieden en goed voorbereid uitvoeren;
- bewust kleine veranderingen aanbrengen die niet direct noodzakelijk zijn. Laat dingen op school iets anders gaan om het kind te leren om te gaan met kleine veranderingen.

1.28 Reguleren van stereotype uitdrukkingen en fantasieën

Als het kind een voorkeur voor een handeling heeft kunt u in de dagplanning opnemen dat het kind dat twee keer mag doen op momenten die u kiest. Geef in het dagritme die momenten aan.

1.29 Je moet stoppen met deze gedachte

Soms maken kinderen zichzelf gek door over iets na te blijven denken. Ze denken vaak te letterlijk over iets en kunnen daar niet los van komen. Het is belangrijk het kind daar uit te helpen door te zeggen dat het met die gedachte moet stoppen omdat het daar onrustig van wordt.

1.30 Oplossingen/aanpassingen zoeken voor rigiditeitsproblemen

Bekijk of het mogelijk is om kleine problemen voor het kind op te lossen. Dus dan toch maar een andere kleur pen geven of toch maar van plaats verwisselen of toch maar de zonnebril op of in plaats van een hardop-leestoets een stil-leestoets, etc. Soms zal het zelfs nodig zijn om wat te schipperen met groeps-/klassenregels.

1.31 Even ingaan op een preoccupatie (gefixeerd zijn)

Ga indien mogelijk even in op een preoccupatie (gefixeerd zijn op iets, bijvoorbeeld iets dat vliegt), door even een boekje te bekijken over bijv. vliegtuigen en dan aan het werk). U moet daarbij wel een tijdslimiet stellen, dus: 5 minuten en dan aan het werk.

Concretiseren:

1.32 Wees voorzichtig met figuurlijk taalgebruik

Bedenk bij het omgaan met het kind dat figuurlijk taalgebruik het kind op een bizar en vreemd spoor kan zetten.

Afstand bewaren:

1.33 Niet aanraken/afstand bewaren, niet troosten

Kom niet te dicht bij het kind omdat fysieke nabijheid stressverhogend kan werken en sommige kinderen onrustig kan maken, omdat zij daar moeilijk mee om kunnen gaan.

1.34 uitleggen van onverwachte dingen die alledaags zijn

Leg onverwachte dingen expliciet uit. Veel alledaagse dingen interpreteren kinderen met PDD-NOS onjuist. Ga naar het kind toe en leg uit wat er is gebeurd, ook

als het kind niet verward reageert. Probeer onverwachte dingen zoveel mogelijk te voorkomen en houdt u in elk geval letterlijk aan de gedane beloften omdat het niet nakomen daarvan heftige reacties teweeg kan brengen. Kinderen met PDD-NOS ontwikkelen angstgevoelens als hun verwachting niet overeenkomt met de werkelijkheid.

Voorbereiden:

1.35 Bereid gebeurtenissen voor

Bereid gebeurtenissen voor door ze te visualiseren en het kind na te laten zeggen wat er gaat gebeuren. Voorbereiden is niet alleen in het algemeen belangrijk maar ook meer specifiek bij het maken van taken. Janssen e.a. (TVO 2000; 267) bouwen in hun rekenprogramma voor kinderen met een pervasieve stoornis de oriëntatiefase in waarin zij kinderen oriënteren op de uit te voeren taak. Laat dus nooit een kind zomaar beginnen met een opdracht maar bekijk de taak, kijk of alle voorwaarden vervuld zijn om de taak uit te voeren, help het kind op weg en laat het dan verdergaan.

1.36 Bereid het kind voor op de volgende groep (bep.vaardigheden)

Omdat het aanpassingsvermogen van kinderen met PDD-NOS niet optimaal is, is het belangrijk om te bekijken op welke manier men een kind kan voorbereiden op het gaan naar de volgende groep zoals:

- bepaalde vaardigheden extra oefenen;
- het lokaal bekijken;
- een plaats bepalen;
- in kasten in het lokaal laten kijken.

Ouders:

1.37 Regelmatig bijpraten met de ouders

Voor de inhoud van de begeleiding op school is het aan te bevelen regelmatig met de ouders een afgelopen periode te evalueren. Doe dat in groep 1 en 2 minimaal eenmaal per veertien dagen en daarna eenmaal per maand. Kinderen met PDD-NOS ontwikkelen zich en steeds zijn er weer nieuwe dingen waar u met de ouders over moet overleggen om te bekijken wat de beste benadering van het kind is. U kunt leren van zoeken naar wegen zoals de ouders dat thuis doen en samen kunt u de begeleiding thuis en op school op elkaar afstemmen omdat daarin ook eensporigheid uitgewerkt kan worden.

Besprek in het contact wat er goed gaat om dat verder uit te bouwen en wat nog heftige reacties oproept om te kijken hoe daar dan het beste op gereageerd kan worden.

2. Specifieke begeleiding

2.1 Agressieregulering

Zie hiervoor orthobeeld Agressie op pagina 151.

2.2 Spelbegeleiding

Spelen is voor kinderen met PDD-NOS een open situ-

atie. Vaak is de kwaliteit van het spelgedrag dan ook matig en soms spelen ze helemaal niet. Sommige kinderen vertonen ook veel herhalend spel, dat is het steeds uitvoeren van dezelfde handeling.

Er is een vorm van spelbegeleiding voor kinderen in groep 1 en 2 die gebruik maakt van structureren en visualisaties en dat is het begeleide spel in het kader van de speciale spelbegeleiding. Zie daarvoor de nieuwe map speciale spelbegeleiding uitgegeven bij Pravoo. Zie ook blz. 693 en verder.

2.3 Sociale vaardigheidstrainingen en sociale kennis

Leer kinderen met PDD-NOS de basisvaardigheden aan alsof het om het aanleren van het maken van een puzzel of sommen gaat. Zie voor een opsomming van de sociale vaardigheden blz. 684.

Zie voor de manier van aanleren van de sociale vaardigheden blz. 682 en 683.

Een van de therapieën voor kinderen met PDD-NOS is de T.O.M.-training, (Theory of mind) hierbij wordt aan kinderen geleerd wat anderen doen en waarom ze iets doen. Op die manier bouwen kinderen sociale kennis op. Centraal staat het leren begrijpen van emoties van anderen. Dat kunt u op twee manieren doen:

- door tijdens alledaagse situaties het kind te wijzen op wat anderen doen en te vertellen waarom die anderen dat doen;
- door samen met het kind prentenboeken met sociaal-emotionele thema's te lezen en te bespreken.

2.4 Taalgebruikssituaties

Het leren gebruiken van taal binnen taalgebruikssituaties kan het beste door een bepaalde situatie te kiezen. Bijvoorbeeld bij het omgaan met anderen, het gebruiken van taal om iets te vragen, de taal bij het spelen, de taal bij het werken, etc. Als u een taalgebruikssituatie hebt gekozen, is het aan te bevelen het kind te vertellen wat het moet zeggen en dat vervolgens te oefenen. Doe dat niet in alle nog niet goed functionerende taalgebruikssituaties, maar beperk het tot een speerpunt.

Twee benaderingen zijn hierbij belangrijk:

- te vertellen wat het kind moet zeggen:
'Zeg maar tegen Flip want dan weet hij wat hij moet doen.'

- verbaliseren: nu vertelt u wat het andere kind aan het doen is en leert u het kind met PDD-NOS de taal die bij die situaties hoort.

Als het kind echolalie vertoont kunt u het volgende uitproberen:

- het kind afleiden en het iets geven;
- ook proberen of het zelf nazeggen van het kind een remmend effect heeft;
- negeren van het herhalend spreken.

2.5 Selectief mutisme

In strikte zin is er bij kinderen met PDD-NOS geen

sprake van selectief mutisme omdat dat een min of meer geïsoleerd syndroom is, terwijl PDD-NOS juist pervasief van aard is. Toch kan het voorkomen dat een kind thuis wel spreekt en op school niet. Zie voor een aanpak daarvan blz. 803 en verder uit deze nieuwe gedragsorthotheek.

Een opbouw is:

- 1. een reactie aan het kind vragen door het aanwijzen van iets;
- 2. knikken als reactie op een vraag;
- 3. in de poppenkast via een pop en via een knuffel spreken;
- 4. fluisteren;
- 5. praten.

2.6 Leren begrijpen van wat de ander zegt

Ga met een kind regelmatig in op wat een ander zegt door dat toe te lichten en te verklaren.

2.7 Werkhoudingsbegeleiding

Zie voor de begeleiding van de werkhouding de update *Werkhouding*. Belangrijk is dat de opdracht concreet en zoveel mogelijk gevisualiseerd wordt aangeboden. Het kind moet precies weten wat het doel is. Wees in het begin soepel met de werkresultaten en wees blij met ieder resultaat.

2.8 Begeleiding van werken met ontwikkelingsmaterialen

Zie voor begeleidingsmogelijkheden bijlage 173-199 van het Pravoo leerlingvolg- en hulpsysteem voor groep 1, 2 (3) en sbo, de nieuwste genormeerde versie.

2.9 Opdrachten in het kader van een werkles

Zie voor begeleidingsmogelijkheden bijlage 185-189 van het Pravoo leerlingvolg- en hulpsysteem voor groep 1, 2 (3) en sbo, de nieuwste genormeerde versie.

2.10 Lees-/spellingproblemen

- Zie voor de begeleidingsmogelijkheden voor leesproblemen het *Dyslexieprotocol* van Pravoo;
- Zie voor de begeleidingsmogelijkheden voor spellingproblemen het *Dysorthografieprotocol* van Pravoo.

2.11 Leesbegripsproblemen

Werk met het pakket: Begrijpend lezen 'Speciaal' van Pravoo.

2.12 Rekenproblemen

Werk met de rekenstrips van Pravoo. Janssen e.a. laten in een artikel over het leren vermenigvuldigen van kinderen met een pervasieve ontwikkelingsstoornis (TVO juni 2000) zien dat kinderen met PDD-NOS inderdaad gebaat zijn bij een aanpak die gericht is op het inzicht verwerven (mits hun intelligentie gemid-

deld of hoger is), een duidelijke structuur in de vorm van modellen, beslissingsschema's, een stapsgewijze aanbieding, veel aandacht voor verwoorden, voldoende oefenstof en aandacht voor de toepassing.

Vooraf voor kinderen met PDD-NOS met een gemiddelde of meer dan gemiddelde intelligentie blijkt dat het belangrijk is om niet alleen procedures aan te leren, maar ook aan het inzicht te werken. Deze kinderen kan men leren om na te denken over de stappen die ze kunnen ondernemen en de keuzen die ze kunnen maken.

2.13 Wereldoriëntatie-onderwijs

Aardrijkskunde/geschiedenis/biologie kunnen angsten oproepen, maar ze kunnen ook een middel zijn om greep te krijgen op die angstaanjagende buitenwereld. Dat betekent dat u het kind ook hierbij moet begeleiden door:

- het kind veel te laten praten zodat u weet waar problemen zitten in de beleving;
- veel meer expliciet uit te leggen;
- dingen/verschijnselen te visualiseren.

6. Ouderadvisering

Zie uit de map *Tips voor thuis* pagina 107. Het is belangrijk dat een leerkracht zich realiseert wat het betekent om thuis een kind met een pervasieve ontwikkelingsstoornis op te voeden. Veel ouders hebben al een heel traject van hulpverleners achter de rug en veel ouders zijn zelf op zoek gegaan naar informatie en hulp.

Bij bepaalde handicaps is het na het vaststellen van de handicap mogelijk om een weg uit te stippelen. Bij PDD-NOS is dat een constant zoeken. Dat voortdurend zoeken, vergt veel energie van de ouders. Bovendien heeft de omgeving vaak weinig begrip voor de situatie en wordt het probleemgedrag vaak geschoven op het falen van de ouders. Ook de onvoorspelbaarheid van het gedrag van het kind maakt veel ouders onzeker en kan ze ook sociaal isoleren. Begrip voor dit gegeven moet de basis zijn van het contact tussen de school en de ouders. Door begrip te tonen kan er een vertrouwensband ontstaan en kan samen bekeken worden wat zinvol en mogelijk is voor de begeleiding van het kind. Het is belangrijk om samen met de ouders de lijst met verschijningsvormen door te nemen zoals aanwezig op pagina 548.

Voor ouders is het volgende belangrijk:

- een duidelijke dagindeling als raamwerk voor het dagelijkse gebeuren met eventueel pictogrammen of lijsten. Kenmerkend is orde, regelmaat en structuur;
- minimaliseer uw eigen emotionele uitingen;
- nieuwe dingen extra voorbereiden;
- ernstig ongewenst gedrag (bijv agressiegedrag) op tijd stoppen, omdat het anders deel uit kan gaan maken van het 'reguliere' gedragspatroon van het kind;
- concreet aangeven welk gedrag u wenst en dat even oefenen/doen;
- bekijk in welke mate uw reacties evenredig verdeeld zijn over alle gezinsleden, voorkom dat het kind met

PDD-NOS centraal komt te staan. Bekijk of u bij driftbuien en ernstig persevereren even met het kind in de time-out kunt gaan en het uit de sociale context van dat moment kunt tillen (soms letterlijk even oppakken);

- vergeet niet als basishouding het kijken naar uw kind om te weten waar het kind mee bezig is, wat er speelt in zijn ontwikkeling;
- help het kind op grond van de kennis die u van hem hebt om zijn probleem te formuleren;
- geef korte en duidelijke opdrachten en ga niet in op manieren om onder de opdracht uit te komen;
- benoem emotionele situaties thuis zodat het kind in elk geval cognitief leert hoe het heet wat er gebeurt;
- betrek het kind bij de dingen van het dagelijkse leven zodat het voldoende contact met de werkelijkheid ontwikkelt en niet eenzijdig vlucht in een fantasiewereld;
- zie voor thuis ook op het Internet: www.autisme-nva.nl/behstrat.htm

7. Meer lezen/websites

- Diverse uitgaven van de NVA, de Nederlandse vereniging voor Autisme, postbus 1367, 1400 BJ Bussum, tel: 035-6931557, nva@worldonline.nl, www.autisme-nva.nl
- Doorn, E.C. van en A.M. Stavenga, Speciale onderwijsbehoeften van een normaal begaafd kind met een autistische spectrumstoornis. In: Tijdschrift voor orthopedagogiek april, 2001, blz. 209-221.
- Howlin, Patricia, Children with Autism and Aspergers syndrome. 1998 West Sussex, England, uitg. Wiley & sons.
- Janssen, C.M. e.a., Leren vermenigvuldigen aan kinderen met een pervasieve ontwikkelingsstoornis. in het Tijdschrift voor orthopedagogiek juni 2000; 263-276.
- Westra, E. en L.J. Koning, het Pravoo leerlingvolgsysteem voor groep 1, 2 (3) en sbo
- Koning, Luc, Speciale spelbegeleiding, Pravoo
- Koning, Luc, Handboek voor gedrag & gedragsproblemen, (Pravoo-uitgave)
- Koning, Luc, Rekenstrips. (Pravoo-uitgave)
- Koning, Luc, de Map speciale leesbegeleiding, uitgegeven bij Malmberg in Den Bosch
- Koning, Luc, de Map voortgezette spelling (Pravoo-uitgave)
- Koning, Luc, Het dysorthografieprotocol. (Pravoo-uitgave)

Websites

- <http://www.hufkens.nl/pdd-nos.htm>
- <http://www.autistisch-spectrum.nl/nieuw/>
- <http://home.hetnet.nl/~daenen40/index.html>

